

OCJENE I PRIKAZI

Thessaloniki – Magna Moravia. Proceedings of the International Conference, Thessaloniki 16-19 October 1997. Hellenic Association for Slavic Studies – SS Cyril and Methodius Center for Cultural Studies, Thessaloniki 1999, str. 354 + slikovni prilozi.

Ova knjiga je zbornik radova s međunarodnoga skupa *Thessaloniki – Magna Moravia* što je od 16. do 19. listopada 1997. godine održan u Solunu. Sadrži 23 članka, većina kojih je posvećena djelu Konstantina-Ćirila i Metodija, slavenskih prvoučitelja i suzaštitnika Europe, njegovim širim kulturno-povijesnim implikacijama, kao i općim okolnostima u kojima se misija svete Braće odvijala.

U uvodnom tekstu *Great Moravia and the Byzantine Commonwealth* (9-15), Sir Dimitri OBOLENSKY naznačuje glavna pitanja i kontroverze koje su još izražene u znanosti, npr. što je i gdje je bila Velika Moravska, te u kojoj je mjeri misija svete Braće (i njezini kasniji plodovi) bila u vezi s onim što Obolensky naziva »bizantski komonvelt« – kulturnopolitički krug kao svojevrsna međunarodna zajednica *avant la lettre*. Ćirilometodska tradicija povezala je Moravsku s »bizantskim komonveltom«, posebice u području književnoga stvaralaštva, a Velika Moravska je odigrala ulogu posrednika znatnog broja tekstova prema Češkoj, Hrvatskoj i Bugarskoj, zatim i Rusiji. Premda je naslovio rad *Die Erinnerung an die hll. Kyrill und Method bei späteren südslavischen Autoren* (25-35), G. PODSKALSKY se ograničio samo na pregled srpskih i bugarskih autora do u 19. stoljeće. Na koncu autor postavlja pitanje: ne ukazuje li *kirilometodievistika*, kao nova grana znanosti, na problem odnosa nacionalnokulturnoga i nacionalnocrkvenoga identiteta prema bitnoj karakteristici *univerzalnosti* duha i djela slavenskih prvoučitelja? O kultu svete Braće kod slavenskih naroda pisali su još Tatjana SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, *Reflection of the Cult of Saint Konstantine and Methodios in Medieval Serbian Culture* (37-46) i Richard MARSINA, *La tradition des saints Cyrille et Méthode en Slovaquie* (113-119), a o svecu-zaštitniku Soluna pisao je L'ubor

MATEJKO, *The cult of St. Demetrius of Thessalonica in the Church Slavonic tradition* (217-224).

Posebnu skupinu čine prilozi koji tematiziraju i problematiziraju prostor misije sv. Braće. Henrik BIRNBAUM već u naslovu postavlja pitanje *Where was the Missionary Field of SS. Cyrill and Methodius?* (47-52) i ističe kako zadržava »tradicionalni« stav o tome da je Moravska zauzimala teritorij sjeverno od Dunava, a da lokaciju i opseg Metodijeve nadbiskupije ne valja tražiti na području Sirmija/Sremske Mitrovice. No, kako sâm kaže, ta je delikatna pitanja tek dotaknuo i ovdje prezentirao kao svojevrsni sažetak svojih dosadašnjih radova. Suprotno njemu, Martin EGGERS u prilogu *The historical-geographical Implications of the Cyrillo-Methodian Mission among the Slavs* (65-86) predlaže »treći put«, koji nije ni »tradicionalistički« ni »revizionistički« (koji bi slijedio misli Imre Bobe), jer je prostor djelovanja svete Braće – zapravo, prostor Metodijeva djelovanja i njegove nadbiskupije (za koju autor smatra da odgovara Svatoplukovoj državi; naime, nomenklatura se tih prostora mijenjala i različito bilježila od antike preko srednjega vijeka) – nalazio u širokom području sjeverno od rijeke Drave, uključivši Bosnu i Slavoniju, a dijelom i Srbiju. Hrvatska je, piše Eggers, graničila s Metodijevom nadbiskupijom, a Metodije je imao ulogu u svrgavanju s vlasti kneza Zdeslava 878. godine. Autor iznosi i mišljenje kako je papinska Kurija u svojim diplomatskim aktivnostima tretirala Hrvatsku, Svatoplukovu državu, ninsku biskupiju i Metodijevu »Panonsku nadbiskupiju« kao kompaktnu geografsku, ali ne i administrativno-političku cjelinu (79). Horace G. LUNT u naslovu svoga izlaganja postavlja pitanje *Cyrill and Methodius with Rastislav Prince of Morava: Where were they?* (87-112). Iznoseći detaljno navode iz primarnih izvora, kako slavenskih, tako i latinskih i grčkih/bizantskih, on zaključuje kako ih je većina nedorečena, ambivalentna i slabo informativna što se tiče odgovora na pitanja gdje je točno bila Velika Moravska te gdje je bilo sjedište Metodijeve nadbiskupije. Izvori impliciraju, kontradiktorni su, a nerijetko i prešućuju podatke – takav se dojam stječe primjerice iz Konstantinova žitija, jer su najstariji rukopisi *Vita Constantini* oko 500 godina mlađi od pretpostavljenoga izvornika. U spomenicima koji govore o misiji sv. Braće mogu se prepoznati (ili barem pretpostaviti) zahvati i promjene koje su unošene zbog novonastalih odnosa između Rima i Carigrada, a koji nisu bili takvi u 9. stoljeću. Lunt zaključuje kako za filologa primarni izvori ne nude »pozitivne« odgovore, a negativne tvrdnje koje se mogu izreći su npr. da Rastislav ne može biti povezan s nekim češkim ili slovačkim teritorijem, te da Svatopluk ne može s tim (današnjim) teritorijima biti povezan

prije 870. godine (109). Charles R. BOWLUS u radu *Frankish-Moravian Conflicts in the Ninth Century, a Turning Point in the History of the Carpathian Basin* (53-63) ističe da su pojava i jačanje moći Karolinga u 8. stoljeću značili dramatičnu prekretnicu u (vojnoj) povijesti latinskoga Zapada. Od branitelja oni su se, posebice za vrijeme Karla Velikoga, preobrazili u agresivnu silu koja je širila svoj teritorij izvan limesa staroga Rimskoga carstva, npr. na području Panonije. To je u Bizantu izazivalo opravdani nemir, pa je više puta pokušavao smanjiti franački utjecaj u porječju srednjega Dunava. Autor iscrpno izlaže vojno-političke odnose Franaka i Bugara u 9. stoljeću, političke događaje u području Panonije i Moravske, te izrazitu odlučnost kojom su franački vladari nastojali zadržati vlast nad nekadašnjim avarskim teritorijem. Rastislav se uporno opirao toj hegemoniji i pod njegovom su vladavinom »Slavi Margenses« dobili na snazi u tom području Srednje Europe.

Darina BIALEKOVÁ, *Beginnings of Contacts of Moravian Slavs with Carolingian World* (133-148) piše o dodirima u likovnoj umjetnosti, u kojima se odražava i proces pokrštavanja Slavena. Teme iz povijesti umjetnosti i arheologije obrađuju i sljedeći prilozi, svi s bogatim slikovnim prilozima: Ludek GALUŠKA, *Archaeological Sources for Christianity in Great Moravia* (253-271); Zuzana ŠEVČIKOVÁ, *The Message of Byzantium in post-Great-Moravian Picture of Slovakia (in Architecture and Arts)* (285-295); Genadii V. POPOV, *The Theme of the Enlightenment of Slavs in Miniatures of the Radzivil Chronicle* (297-317), gdje autor uspoređuje ikonografske prikaze Ćirila i Metodija s prikazima svetih prinčeva Vladimira i Jaroslava; Cvetan GROZDANOV, *Saint Constantine-Cyrille et saint Méthode dans la peinture byzantine des pays balkaniques* (319-345), te Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ, *Great Moravia and Byzantium* (273-284).

Počecima slavenske pismenosti i glazbe, te najstarijim abecedarijima i njihovom značenju za filologiju i povijest posvećeno je nekoliko članaka. Heinz MIKLAS, *Fragen und mögliche Antworten zu den frühesten Zeugnissen des kyrillomethodianischen Schrifttums* (201-215) piše o glagoljskim rukopisima koji su 1975. godine pronađeni na Sinaju, a koji navode na postavljanje novih pitanja, te potiču na ponovno promišljanje nekih postavki. Za pretpostaviti je, na temelju analize materijala, da manastir sv. Katarine nije bio samo mjesto na kojemu su se čuvali glagoljski rukopisi, nego da je tamo postojala i pisarska djelatnost. Odnos *Sinajskoga misala*, *Sinajskoga euhologija* i *Kijevskih listića* (npr. paleografska i ortografska obilježja, te osoba Dimitra Oltarnika) potvrde su da među tim trima rukopisima postoji ne samo tipološka, nego i uža genea-

loška veza (207-8). O Dimitrovu podrijetlu različita su mišljenja iznesena u znanosti, a Miklas nije sklon prihvatiti stav Marije Pantelić kako je on možda bio iz okolice Dubrovnika. Novootkriveni glagoljski rukopisi dijelom su »zakomplicirali« dosadašnje pretpostavke npr. o zapadnoslavenskom korpusu glagoljskih tekstova. Naime, materijal ukazuje na to da je bilo i bugarskih »glagoljaša« koji su nastavili »Metodijevu doktrinu«, dakle da su na Istoku produžili život nečega što se može smatrati »liturgisches Westgut« (212) u vremenu kada političke prilike tome nisu bile sklone. Na temelju analize grčkoga leksičkoga sloja, kao i leksema preuzetih iz latinskoga (a koji mogu imati veze s hrvatskoglagoljskom i češkoglagoljskom tradicijom), autor zaključuje rad s hipotezom o mogućnosti da je tzv. liturgija sv. Petra zaživjela upravo na Sinaju (a ne na Atosu), jer sačuvani rukopisi upućuju na veze sa italogrčkom kulturnom sferom. Otto KRONSTEINER, *Für welche Slawen hat Method aus dem griechischen übersetzt?* (121-131) piše o »dubioznim prijevodima« grčkoga izraza Μεγάλη Μοραβία i zaključuje da je Metodije prevodio *Bibliju* za Slovence salzburške crkvene provincije (131). Francis J. THOMSON u članku *Has the Cyrillomethodian Translation of the Bible Survived?* (149-164) polazi od navoda kako je Metodije preveo čitavu *Bibliju*, osim *Knjiga Makabejaca* i kritički se osvrće na kriterije A. Aleksejeva po kojima bi bilo moguće zaključiti koji su slavenski prijevodi djelo Ćirila i Metodija, koji su djelo Metodija, a koji su djelo njegovih učenika. No, piše Thomson, najstariji sačuvani tekstovi ne mogu se »izjednačiti« sa ćirilometodskim izvornicima, a Aleksejevljevi kriteriji nisu pouzdani jer polaze od nekih apriornih pretpostavki koje nisu dovoljno utemeljene. Nije niti poznato jesu li nakon propasti moravske misije sačuvane i druge biblijske knjige, osim *Evandjelja*, *Poslanica* i *Psalama*.

Roland MARTI, *Abecedaria – a Key to the Original Slavic Alphabet: The Contribution of the Alphabetarium Sinaiticum Glagoliticum* (175-200) pažnju usmjerava na jedan od manjih fragmenata iz manastira sv. Katarine, koji je pravi »dragulj« (176) za paleoslaviste. Ćirilova kreacija nove, glagoljske azbuke s pravom se, već od najstarijih spomenika naovamo, ističe kao najneobičnije i najpohvalnije postignuće. Da bi se ono valjano vrednovalo, Marti kao pretpostavku ističe zadatak rekonstrukcije izvornoga glagoljskoga pisma i njegovih prvotnih, ili barem najstarijih oblika. Najbližiji apstraktnoj strukturi alfabeta (koji u Ćirilovo doba tvore grafemi, redosljed slova, funkcija slova da označuju zvukove/glasove, imena slova, brojne vrijednosti slova i simbolično značenje slova) su *abecedariji*. Dvije su skupine glagoljskih abecedarija: oni koji bilježe oblu, i oni koji bilježe hrvatsku uglatu glagoljicu, a prvi su vredniji

zato što čuvaju starije oblike. U njih spadaju *Preslavski abecedarij* (9-10. st.), *Bugarski abecedarij* (vjerojatno iz 11-12. st., danas izgubljen), *Minhenski abecedarij* (12. st.) te novopronađeni *Sinajski abecedarij* (*Abecedaria Sinaitica* iz 12. st.). Autor analizira taj novopronađeni rukopis, koji u budućnosti valja detaljno usporediti s već poznatim istovrsnim izvorima.

Ch. HANNICK, *Начала славянской гимнографии в кирилломедовской эпоху* (347-354) također na temelju spomenika pronađenih relativno nedavno na Sinaju piše o himnografskim ostvarenjima koja su bila izvođena u liturgiji. *Kanon sv. Demetrija*, prvo slavensko himnografsko djelo, čini se da je originalan Metodijev sastavak, a ne prijevod. Autor zatim dotiče problematiku *Trioda* i drugih himnografskih pitanja, metodološke probleme i još postojeće nedoumice u izučavanju početaka slavenske himnografije. Počeci slavenske himnografije koji sežu u 9. stoljeće, istodobni su s promjenama i preradama himnografskih oblika. Grčki materijal iz toga doba razmjerno je ograničen, pa kod rekonstrukcije liturgijskoga razvoja u 9. stoljeću slavenska tradicija ima veliku ulogu, koja do danas nije u dovoljnoj mjeri istražena.

Zbog nepoznavanja grčkoga jezika na kojemu su napisana tri rada, a koja nažalost nemaju sažetke na jednome od svjetskih jezika, na ovome se mjestu mogu navesti tek njihovi naslovi: Γράμμα Μαλιχούδη, Η ΚΥΡΙΛΛΟΜΕΘΟΔΙΑΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΟΝ ΣΛΑΒΙΚΟ ΚΟΣΜΟ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ 19ο ΚΑΙ 20ο ΑΙΩΝΑ (17-24); Ι. Χ. Ταρνανίδης, ΤΟ ΣΛΑΒΙΚΟ ΓΚΛΑΓΚΟΛΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙ ΤΟΥ ΣΙΝΑ (165-173), te Κ. Ν. Νιχωρίτης, ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΡΙΛΛΟΜΕΘΟΔΙΑΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ (225-251).

Nažalost, neki prilozi nisu na razini zahtjeva standardnoga engleskoga jezika (što osobito vrijedi za članke Bialove, Ševčikove i Štefanovičove), a zamjetan je i broj tiskarskih pogrešaka. One doduše ne utječu na razumijevanje teksta, osim jedne pogreške u članku H. G. Lunta, gdje u bilješci 2 na stranici 88 čitamo kako je staroslavenski oblik *Svatorъlkъ* u hrvatskome dao oblik *Svetopuk*, što nije tako, već bi trebalo stajati *Svatopluk*. Budući da zbornik sadrži priloge 23 autora, razvidna je i nedosljednost u bilježenju vlastitih imena.

Pojedinim radovima autori osvjetljaju manje poznate činjenice ili sintetiziraju znanja o nekim temama, što osobito vrijedi za članke o odrazu djela i kultu sv. Braće u kulturi pojedinih slavenskih naroda, a drugima pak autori načinju nova pitanja i upućuju prema novim vidicima *ćirilometodijane* koje tek valja sustavno istražiti. Pred čitateljem je zbir poticajnih rasprava o najstarijem razdoblju slavenske pismenosti, s težištem na djelu svete Braće i njihovim kultur-

nim postignućima, te na političkim uvjetima – napose o dodirima i međuprožimanju Bizanta i Zapada – u onodobnoj Europi.

MARIJA-ANA DÜRRIGL

LUDMILA PACNEROVÁ, *Česká bible Hlaholská (bible Vyšebrodská)*, Slovanský ústav AV ČR, nakladatelství Euroslavica, Praha 2000, XXXIX + 526 str.

Izdanje *Česke glagoljske biblije*, odnosno rukopisa tzv. *Višebrodске biblije*, učinilo je dostupnim najznačajniji spomenik češkoglagoljske pismenosti, povezane s književnom djelatnošću Emauskoga samostana »Na Slovanech«. Knjigu je izdao Slavenski institut u Pragu u ediciji »Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada, svazek 7«. Za uspješnu realizaciju ovoga, tehnički vrlo zahtjevnog poduhvata, pobrinula se izdavačka kuća Euroslavica.

Izdanje je priredila Ludmila Pacnerová, najistaknutiji poznavalac češkoglagoljske pismenosti. Svome je zadatku autorica pristupila nakon temeljnih priprema i dugogodišnjih istraživanja cijeloga korpusa češkoglagoljskih spomenika. Autoričina znanstvena istraživanja na vrlo su značajan način doprinijela dubljem poznavanju i afirmaciji ovoga značajnog ogranka staročeške pismenosti. Nisu manje ni njezine zasluge u evidentiranju, otkrivanju i objavljivanju (u edicijama ili reedicijama) velikog dijela ove češke kulturne baštine.

Ediciji teksta češkoglagoljske biblije prethodi *Uvod (XIII-LVI)* u kojemu autorica govori o kulturno-povijesnom kontekstu u kojemu se pojavio češki glagolizam u Emauskome samostanu, zatim informira o češkoglagoljskoj pismenosti, o njezinu nekadašnjem opsegu, funkcijama i značenju, slijedi osvrt na *Česku glagoljsku bibliju*, odnosno na njezine danas poznate dijelove, i na njezino značenje. Osobita je pozornost, dakako, posvećena rukopisu *Višebrodске biblije*, njezinu opisu i načelima izdanja. Na kraju dolazi pregled izvora, kratica i oznaka, bibliografija i tabela prijepisa glagoljice u latinicu. Na zadnjih 14 stranica nalaze se kvalitetne reprodukcije u boji, a na str. XXXVIII smješten je crno-bijeli snimak naslovnoga lista kodeksa na kojemu je zapisana glagoljska azbuka.

U sažetom i vrlo instruktivnom uvodu u problematiku češkoga glagolizma pozornost se skreće na činjenicu da je Emauski samostan u Pragu postao uglednom slavenskom znanstvenom i obrazovnom institucijom čije je značenje